

SIMONA KERMAVNAR^{*}

Nagrobni spomeniki in pokopališki korpusi v Sloveniji, uliti v Salmovi livarni

IZVLEČEK

V prvi polovici 19. stoletja so se tudi na pokopališčih v Sloveniji uveljavili litoželezni nagrobni spomeniki, plošče in križi, na pokopališke križe (ki so lahko bili tudi sami litoželezni) so bili večkrat nameščeni litoželezni korpusi Križanega. Članek je posvečen tovrstnim izdelkom iz Salmove livarne in njenega nasledstva v Blanskem na Moravskem, in sicer odlitkom korpusa po osnutku avstrijskega kiparja Antona Dominika pl. Fernkorna ter štirim nagrobnikom.

KLJUČNE BESEDE

nagrobni spomeniki, pokopališki križi, umetniški liv, Salmova livarna v Blanskem, pokopališča, korpusi, historizem, klasicizem, Sežana, Razdrto, Ljubljana, Vipava, Vojsko, Škofja Loka, Pivka, Anton Dominik pl. Fernkorn

ABSTRACT

TOMBSTONES AND CENTRAL CEMETERY CRUCIFIXES IN SLOVENIA FROM THE SALM IRON FOUNDRY

In the first half of the nineteenth century, cast iron tombstones, plaques, and crosses also became a common feature in cemeteries across Slovenia. Cemetery crosses, sometimes also made of cast iron themselves, often had a cast iron Corpus of the Crucified Christ affixed to them. The article focuses on such products from the Salm Iron Foundry and its successors in Blansko, Moravia—specifically on the castings of the Corpus of the Crucified Christ designed by the Austrian sculptor Anton Dominik von Fernkorn and on four tombstones.

KEY WORDS

tombstones, cemetery crosses, art casting, Salm Iron Foundry in Blansko, cemeteries, corpuses, historicism, Classicism, Sežana, Razdrto, Ljubljana, Vipava, Vojsko, Škofja Loka, Pivka, Anton Dominik von Fernkorn

^{*} mag. umetnostne zgodovine, Logatec, simona.kermavnar@gmail.com

Z nastankom pokopališč zunaj mest in večjih naselij v 19. stoletju so se grobovi začeli spremenjati tudi navzven, prej niti razločno vidne niti oskrbovane grobne površine so začele dobivati trajnejše samostojne kiparske in kamnoseške nagrobnike ter grobnice. Na kmečko okolje je mestna pokopališka kultura začela močnejše vplivati šele v zadnji tretjini stoletja po avstrijskem zakonu iz leta 1870, ki je pokopališče opredelil kot zdravstveno napravo, podrejeno občinskemu nadzoru.¹

Nagrobnik oziroma nagrobni spomenik je spominsko znamenje, praviloma nad grobom ali grobnico umrlega. Razlogi za postavitve so različni, od ohranjanja spomina na pokojnega do reprezentiranja rodbine.² Če so za baročne nagrobnike značilni bogata dekoracija, simbolični motivi (kot so lobanje, prekržane kosti, peščena ura) ter dolgi napisi, se je v času razsvetljenstva po sredini 18. stoletja nagrobna umetnost začela spremenjati. Prevladovali so arhitektonski nagrobniki (obelisk, piramida, steber, slop, slavolok), medtem ko so kiparski – spomenik s stoječo ali sedečo celopostavno figuro, z dvema ali več figurami, z velikim številom figur, herma, portretno poprsje na slopu ali stebru idr. – veliko redkejši. Klasicizem je ponovno uvedel antično motiviko: navzdol obrnjene bakle in odbit steber na primer simbolizirajo minljivost in smrt, uroboros je simbol večnosti. Klasicistična simbolika se počasi umakne šele v devetdesetih letih 19. stoletja, ko jo nadomestijo krščansko-religiozne teme. V drugi polovici stoletja se uveljavi historizem, ki s povzemanjem in kombiniranjem arhitekturnih prvin iz raznih zgodovinskih slogov obvladuje nagrobno umetnost do konca stoletja in čez; razcvet sprva doživijo neogotski, v devetdesetih letih pa neorenesančni nagrobniki.³

V oblikovnem pogledu lahko v določenem smislu vlečemo vzporednice z javnimi spomeniki – »javni« pomeni, da so postavljeni na vsakomur dostopnih javnih površinah; pokopališča pa so bila tisti posvečeni kraj, tisti napol javni prostor, kjer so lahko v smislu kulta spomenikov 19. stoletja postavljali nagrobnike tistim za narod zaslužnim osebam, ki se jim iz različnih vzrokov niso mogli oddolžiti z javnim spomenikom.⁴

Nagrobna umetnost na Slovenskem je zaostajala za razvojem v Evropi, v glavnem zato, ker se je meščanski sloj okrepil šele proti koncu 19. stoletja. Kamniti nagrobniki so povečini delo domačih kamnosekov, veliko pa je tudi dunajskega, graškega, italijanskega in madžarskega uvoza raznih serijskih izdelkov.⁵ V prvi polovici 19. stoletja, ko je bila plastika po besedah Emilijana Cevca »prava umetnostna pastorka«,⁶ so se na pokopališčih uveljavili litoželezni izdelki, plošče⁷ (večinoma pokončne, zaključene z zatrepom in akroterijem ter okrasom, navadno v obliki palmete, na vrhu in na vogalih zatrep), nagrobni spomeniki in križi.⁸

Pri nas je (še ne tako dolgo nazaj) prevladovalo mnenje, da so litoželezni izdelki le surogat bronastih in takih iz dražjih kovin.⁹ Vendar je to

1 Gl. Žitko, *Historizem*, str. 65–89; Makarovič, *Slovenci in čas*, str. 147–149, 161; Sapač, *Pokopališča in mavzoleji*, str. 315–327.

2 Makarovič, *Slovenci in čas*, str. 163.

3 Čopič in Prelovšek, *Nagrobnik*, str. 272–275; Žitko, *Nagrobna plastika*, str. 40.

4 Žitko, *Nagrobna plastika*, str. 40; Žitko, *Po sledih časa*, str. 7–8; Čopič, *Javni spomeniki*, str. 17–19.

5 Žitko, *Historizem*, str. 65–89; 70; Žitko, *Nagrobna plastika*, str. 41. Pri tem je treba povedati, da sistematičnega pregleda nagrobne plastike na Slovenskem nimamo, zaradi česar je zares objektivno oceno stanja nemogoče podati. Žitkova je konec osemdesetih v omenjenem delu (*Historizem*, str. 152–153) zapisala: »Strokovna literatura in podatki o naših nagrobnikih prejšnjega stoletja so skopi [...]. Poglavje o nagrobnikih v besedilu je le skromen oris tega sicer bogatega, a zelo zapostavljenega kiparskega in kamnoseškega področja prejšnjega stoletja. Raziskava v tej smeri in ovrednotenje posameznih nagrobnikov sta več kot potrebna, še zlasti zato, ker starejši nagrobniki na Slovenskem nezadržno propadajo ...«. Ista avtorica je leta 1997 predstavila nagrobno plastiko slovenskih akademskih kiparjev okoli leta 1900 (Žitko, *Nagrobna plastika*, str. 36–68). Od tedaj so bili sistematično predstavljeni nagrobniki nekaterih mestnih pokopališč, pri čemer gre izpostaviti Žale v Ljubljani (Piškur, *Ljubljanske Žale*) in nagrobnike s starega mestnega pokopališča na Ptuj (odprto 1775, danes ima status spominskega parka (Farič et al., »Počivajte v miru!«)); umetnostnozgodovinsko zanimive nagrobne spomenike po upravnih enotah predstavlja tudi zbirka Umetnostna topografija Slovenije (izdaja UIFS ZRC SAZU). Omeniti velja tudi delo Blaža Podpečana (*Nagrobnik, podoba živih*, 2006), ki v tretjem poglavju obravnava mesta pokopavanja in nagrobnike v Spodnji Savinjski dolini itd.

6 Cevc, *Slovenska umetnost*, str. 155.

7 V literaturi se uporablja tudi izraz stela (primarno vezan na antiko). Na Slovenskem so bile nagrobne plošče med premožnimi zelo priljubljene, na primer plošči c.-kr. poštnega upravitelja Jožefa Pavliča na pokopališču v Šentožboltu (kopija v Depojih državnih muzejev v Pivki) in c.-kr. poštnega upravitelja Henrika (Heinricha) pl. Hueberja v pokopališki kapeli v Postojni, obe izdelek livarne Mariazell (gl. Kermavnar, *Poštna postaja v Šentožboltu in kaj nam pove plošča poštne uprave Jožefa Pavliča* (<https://www.rtvsl.si/kultura/dediscina/postna-postaja-v-sentozboltu-in-kaj-nam-pove-nagrobna-plosca-postnega-upravitelja-jozefa-pavlica/679144>, november 2024)); več nagrobnih plošč livarne v Dvoru (gl. Kermavnar, *Litoželezna dediščina*, str. 127–134).

8 Gl. Žitko, *Historizem*, str. 65–91; Žitko-Durjava, *Nagrobnik*, str. 275–276; Čopič in Prelovšek, *Nagrobnik*, str. 276–277; Makarovič, *Slovenci in čas*, str. 176–197; Kermavnar, *Litoželezna dediščina*, str. 146–202.

9 Štular, *Nekaj primerov*, str. 74; Čopič, *Javni spomeniki*, str. 31.

poenostavljeno gledanje, saj ima lito železo svoje zakonitosti in kvalitete ter je tudi samo zase estetsko prepričljivo. Sivočrni material se lepo poda klasicističnemu slogu, ki poudarja jasnost oblik in formalno preprostost.¹⁰ Zaradi navedenega je posebej primeren za opremo pokopališč.

Fascinacija z dosežki industrijske revolucije, ki jo je omogočalo in gnalo prav lito železo,¹¹ je bila v prvi polovici 19. stoletja nesporna in vsesplošna, ne nazadnje so se angažirali tudi (vrhunski) umetniki. Naš prvi akademsko šolani kipar Franc Zajec (1821–1888) je v dobri veri, da bo dobil veliko naročil, saj je izpolnjeval zahteve akademije, se pravi tudi meščanskega okusa in estetike, v *Novicah* izrecno objavil, da se je šolal na Dunaju in v Münchnu,¹² a realnost je bila neprijazna in do naročil je le s težavo prihajal. V takšni situaciji mu je z naročili preživetje omogočala livarna kneza Auersperga (Turjaškega) na Dvoru pri Žužemberku (*Hof in Krain*). »Zaradi čistega liva, lepih in predvsem nadvse okusnih oblik« je livarna prejela tudi najvišja priznanja na industrijsko-obrtnih razstavah, to pa pomeni začetek industrijskega oblikovanja na Slovenskem;¹³ in z romantiko, ko postane najbolj uveljavljeno pokopališko znamenje križ, je treba še posebej poudariti njen prispevek. Naj med zelo kvalitetnimi nagrobnimi križi izpostavimo tiste s čipkasto perforirano strukturo, ki jih lahko še danes srečamo na več pokopališčih na Dolenjskem (na primer v Žužemberku, Svetem Gregorju pri Ribnici in Soteski), pa tudi drugje (Avče na Primorskem).¹⁴ Med nagrobnimi spomeniki pa omenimo vsaj najbolj znana: to sta več kot štiri metre visok nagrobnik (1840–1844) Karla Zoisa pl. Edelsteina († 1836), ki je danes na ljubljanskih Žalah, kamor so ga prestavili s prvotne lokacije na pokopališču pri sv. Krištofu, ter nagrobnik cesarskega svetnika in c.-kr. okrajnega komisarja Franca Henrika Langerja († 1861) in njegove žene Jožefe Tekle iz okoli 1861 ob žup-

nijski cerkvi v Šmihelu pri Novem mestu;¹⁵ spomenik je ostanek z nekdanjega pokopališča, ki je bilo okoli cerkve. Kot izdelek livarne v Dvoru lahko z veliko verjetnostjo označimo tudi največji litoželezni nagrobni spomenik v Sloveniji, ki je danes v funkciji javnega spomenika v Idriji. Postavljen je bil leta 1847 v spomin na 17 žrtev največjega jamskega požara v zgodovini idrijskega rudnika živega srebra, ki so umrle leto prej. Stal je na starem pokopališču ob cerkvi sv. Križa. Litoželezni obelisk v današnji obliki¹⁶ bi glede na svojo klasicistično arhitektonsko govorico lahko nastal v katerikoli evropski livarni, ker pa gre za več kot šest metrov visok izdelek (in posledično zelo težek), je logično sklepati, da se je naročnik (rudnik oziroma država)¹⁷ obrnil na najbližjega proizvajalca, kar je bila pač Auerspergova livarna v Dvoru. Mimogrede, v tej livarni je bil leta 1868 ulit, po predlogah iz Salmove livarne v Blanskem, tudi litoželezni vodnjak s kipom rudarja na vrhu slopa, t. i. »Korle« v Idriji.¹⁸ Ker je bilo staro pokopališče v Idriji že pred drugo svetovno vojno opuščeno,¹⁹ je spomenik nekaj časa razstavljen ležal kot staro železo, leta 1998 pa so ga končno obnovili, tako da danes stoji na Aumeškem trgu v Idriji.

Pričujoči članek je posvečen trem pokopališkim korpusom ter štirim od doslej identificiranih nagrobnih spomenikov, ki so bili izdelani v Salmovi livarni v Blanskem na Moravskem, katere lastniki so bili poslovno in sorodstveno povezani z Auerspergi.²⁰ Zgodovina tega mesta je

¹⁰ Schmidt, *Der preussische*, str. 124 sl.; Ilse-Neumann, Karl Friedrich Schinkel, str. 62; Langer, *Faszination Eisen*, str. 9; Schreiter, *Lauchhammer und Berlin*, str. 111 sl.

¹¹ Leta 1708 je Anglež Abraham Darby, ustanovitelj livarne v Coalbrookdalu, razvil metodo taljenja železa s koksom namesto oglja, kar je pocenilo in povečalo njegovo proizvodnjo, poenostavitev produkcije pa je sprožila val industrializacije. Gl. *Industrial Revolution*, str. 304 sl.

¹² Žitko, *Historizem*, str. 23.

¹³ Žargi, *Železarna na Dvoru*, str. 39–44; Žmavc, *Tehniška dediščina*, str. 62; Kermavnar, *Litoželezna dediščina*, str. 14–15 (s starejšo literaturo).

¹⁴ Gl. Kermavnar, *Litoželezna dediščina*, str. 21, 181 sl. V okviru opreme grobnih površin in pokopališč velja omeniti tudi kvalitetne litoželezne ograje, običajno okoli nagrobnih spomenikov in kapel premožnejših rodbin, torej v glavnem tistih, ki stojijo ob pokopališkem zidu, čeprav so se v Sloveniji ohranile bolj izjemoma.

¹⁵ Kermavnar, *Litoželezna dediščina*, str. 127–129. Risbo tega nagrobnika je livarna na prošnjo dr. Janeza Bleiweisa leta 1851 ponudila tudi za nagrobni spomenik pesniku dr. Francetu Prešernu. Prejeti osnutki niso bili zadovoljivi. Spomenik je nato po načrtu neznanega dunajskega arhitekta izdelal ljubljanski kamnosek Ignacij Toman ml. Je pa Prešernov nagrobnik obkrožala ograja z Dvora (Prim. Gspan, *Prešernov grob*, str. 42–44; Žargi, *Železarna na Dvoru in Prešernov*, str. 103–113; Kermavnar, *Litoželezna dediščina*, str. 118–119, 127–129; Globočnik, *Spomeniki*, str. 23, 25).

¹⁶ Krasijo ga edino bršljanovi venci s prekrizanima rudarskima kladivoma na obelisku, vendar bi po analogijah in v skladu s tedanjim duhom časa pričakovali vsaj še trakove z akantovjem na robovih. Tu se zastavlja vprašanje, ali je bil spomenik obnovljen korektno in dosledno.

¹⁷ Na primer Žitko, *Po sledih časa*, str. 41.

¹⁸ V viru *Carli/Karls Brunnen*, gl. Kermavnar, *Idrijski vodnjak*, str. 245–252.

¹⁹ Pokopališka cerkev sv. Križa je bila leta 1967 porušena, ostal je le zvonik, inkorporiran v kmalu zatem zgrajeno novo župnijsko cerkev (arh. Anton Bitenc; namesto leta 1951 porušene župnijske cerkve sv. Barbare), posvečeno sv. Jožefu Delavcu. V času fašistične okupacije so konec tridesetih let na vzhodnem robu Idrije zasnovali novo, sedanje pokopališče (gl. Arko, *Zgodovina Idrije*, str. 76–81, 192–197).

²⁰ Kermavnar, *Idrijski vodnjak*, str. 249; Kermavnar, *Litoželezna dediščina*, str. 33.

tesno povezana z železom in plemiško rodbino Salm-Reifferscheidt, katere član Hugo Franz (František; 1776–1836) je najzaslužnejši za njen razcvet, ko je leta 1806 prevzel njeno vodenje. Leta 1896 je livarno kupila praška delniška družba Akciová společnost strojírny / Maschinenbau-Aktiengesellschaft (nekdanji Breitfeld, Daněk & Co.), ki je v veliki meri ohranila ponudbo predhodnice. Pokopališki repertoar livarne je bil zelo obsežen in bogat, izdelovali so vse potrebno za opremo pokopališč.²¹

Med nagrobnimi spomeniki Salmove livarne na tem mestu omenimo vsaj obeliskast nagrobnik iz leta 1831 češkega jezikoslovca in utemeljitelja slavistike Josefa Dobrovskega (1753–1829) na mestnem pokopališču v Brnu, za katerega je načrt najverjetneje izdelal nemški slikar nazarenske smeri in takrat ravnatelj münchenske likovne Akademije Peter von Cornelius,²² ter precej mlajši (z začetka 20. stoletja) nagrobni spomenik rodbine Rajsiglů na mestnem pokopališču v Blanskem, kjer soho angela (po katalogu angel smrti oziroma Nika) na pokončnem kvadrastem podstavku flankirata sedeči žalujoči ženski figuri.²³

Med najpomembnejšimi izdelki Salmove livarne v Sloveniji,²⁴ ki jih lahko vidimo na pokopališčih,²⁵ so korpusi, za katere je osnutek izdelal avstrijski historicistični kipar neobaročne smeri Anton Dominik Fernkorn (1813–1878). Pri nas je znan predvsem po bronastem poprsju feldmaršala Josefa Radetzkega, postavljenem leta 1860 v parku Zvezda kot prvi reprezentativni javni spomenik v Ljubljani,²⁶ danes hranjen v Mestnem muzeju, in v zvezi s štirimi litoželeznimi psi pred tivolskim dvorcem v Ljubljani, ki mu jih pripisuje urbana legenda. Ker pa so kopije antičnih molo-

sov, mu avtorstva v resnici ne moremo pripisati.²⁷ V turbulentnem času marčne revolucije je Fernkorn začel sodelovati s Salmovo livarno. V letih 1864–1866 je med okrevanjem po kapi z družino večkrat prihajal v zdravilišče v Sankt Radegund pri Gradcu (Telstation) na avstrijskem Štajerskem. Kraju je podaril Križanega, za katerega je model izdelal sam. Križani je bil ulit v Salmovi livarni in ga najdemo tako v starejšem (pred 1872) kot mlajšem katalogu livarne (po 1872), in sicer pod isto številko, 15.²⁸ To znamenje, t. i. *Fernkorn-Kreuz*,²⁹ še vedno stoji v kraju St. Radegund. Odlika tega korpusa hrani tudi Muzej v Blanskem.³⁰ (Kot zanimivost omenimo, da primerjava Kristusove glave s Fernkornovimi fotografskimi in drugimi portreti³¹ kaže veliko sorodnosti; kipar je za obraz najverjetneje uporabil svoje obrazne poteze.) Gre za polnoplastičen korpus helenistične lepote, Kristusovo telo je vitko, stopali sta prekržani, in sicer desno prek levega. Rana na desni strani trupa je reliefno poudarjena. Roki sta sko-

Slika 1: Litoželezni korpus Križanega na pokopališkem križu v Pivki (foto: Simona Kermavnar).

21 Gl. npr. Grolich, *Blanenská umělecká litina*; Koudelka, *Stručné dějiny*, str. 6–19.

22 Čeladín, *Po stopách*, str. 73.

23 Čeladín, *Po stopách*, str. 85: Niko, ki stoji ločeno na obeležju sredi pokopališča, je na samem nagrobniku zamenjal žalujoči angel; *Po stopách blanenské umělecké litiny*, str. 163.

24 Več javnih spomenikov je bilo po koncu prve svetovne vojne odstranjenih (na primer spomenik feldmaršalu Josefu Wenzlu Radetzkeju po modelu Adama Rammelmayerja, stal je pred tivolskim dvorcem v Ljubljani; gl. Žitko, *Historizem*, str. 39, 151; Telesko, *Denkmäler*, str. 157s). Za odstranjene javne spomenike v Mariboru in sosednjih mestih, ki so bili postavljeni v zadnjih desetletjih 19. in v zgodnjem 20. stoletju, gl. Vidmar, *Sestop*, str. 679–700.

25 Številni so tudi litoželezni križi, ki so sodeč po katalogih zelo verjetno nastali v tej livarni (gl. Kermavnar, *Litoželezna oprema*; v tisku).

26 Za Fernkornova dela v Ljubljani gl. Žitko, *Delo dunajskih kiparjev*, str. 135–146.

27 Gl. Kermavnar, *Litoželezni molosi*, str. 105–120.

28 Aurenhammer, *Anton Dominik Fernkorn*, str. 7; Gröller, *St. Radegund*, str. 94–95.

29 Fotografija znamenja objavljena v *Erlebnisregion Graz*, str. 23.

30 Fotografija objavljena v *Po stopách blanenské umělecké litiny* 2019, str. 128.

31 Na primer Josef Kriehuber, Anton Dominik Fernkorn, litografija, 1958 (vir: wikipedia).

Slika 2: Litoželezni korpus Križanega na pokopališkem križu na Vojskem, izrez (foto: Simona Kermavnar).

raj vodoravni, prsti so rahlo stegnjeni. Perizoma je v obliki zavihanega prta, ki na desni nogi sega do kolena, na levi pa čezenj, ob straneh draperija pada v ravnih gubah. Kristusov žalostni obraz je sklonjen in oči so zaprte, lasje so počesani na prečko, obakraj obraza padajo v umetelnih kodrih. Zanimiv je detajl trnove krone, katere vejici sta nad čelom zvezani s kratko vrvico. Višina (od stopal do vrha glave) znaša okoli 126 cm, v mlajšem katalogu pa je odlitek za malenkost manjši (v. 122 cm).³²

Pri nas take odlitke srečamo na pokopaliških križih, in sicer so bili do sedaj identificirani na Vojskem pri Idriji³³ (sl. 2), v Pivki (prej Sv. Peter na Krasu)³⁴ (sl. 1) in v Škofji Loki, kjer je odlitek nameščen nad glavnim vhodom v leta 1897 posvečeno pokopališko kapelo³⁵ in ne na pokopališkem križu.

32 Gl. Kermavnar, *Litoželezna dediščina*, str. 146–151.

33 Gl. Kermavnar, Pomembna umetnostna dediščina, str. 10.

34 V Pivki sedanji pokopališki križ stoji na podstavku nagrobnika nadzornika c.-kr. finančne straže Janeza Čelharja († 1862).

35 Škofja Loka je mestno pokopališče dobila leta 1892, čez tri leta pa so po načrtu stavbenika Giovannija Battista (Janeza Krstnika) Molinarija in s pomočjo njegovega nečaka Angela zgradili še kapelo Gospodovega vstajenja, ki jo je leta 1897 posvetil škof Jakob Missia (gl. Štukl, Pokopališče, str. 71–81; Sapač, Škofja Loka: Pokopališče, str. 630). Članek Odlazek in Kavčič, Dediščina, str. 89–108, povzema starejša dognanja in korpusa ne omenja.

V nadaljevanju predstavljeni nagrobni spomeniki so časovno vezani na 19. in začetek 20. stoletja: spomenik rodbine Polley na pokopališču v Sežani (t. p. q. 1837), spomenik Ferdinandu Mayerju (t. p. q. 1857) na pokopališču v Vipavi, nagrobnik Kaučičevih (tudi Kavčič) na pokopališču v Razdrtem in nagrobni spomenik Čebinovih na pokopališču v Stožicah v Ljubljani, slednja iz okoli 1900. Tri torej najdemo v zahodnem delu Slovenije in enega v Ljubljani. Upoštevati je treba, da so bili v smislu litoželezne pokopališke opreme do sedaj sistematično pregledani le zahodni, osrednji in južni del Slovenije,³⁶ vzhodni in severni pa le sporadično, a nagrobnikov iz Salmove livarne tam zaenkrat ni bilo mogoče zaslediti.

NAGROBNI SPOMENIK SIMONA IN MARIJE TER WILJEMA JOŽEFA POLLEYJA

Na sežanskem pokopališču je na ograjenem platoju več nagrobnih spomenikov³⁷ članov rodbine Polley (zapisi priimka tudi Pollei, Polley, Pollei, Pollay, Polai, Polaj). Gre za eno najpomembnejših družin v Sežani, ki je močno zaznamovala mesto ter širšo in daljno okolico. V njeni lasti je bila cela vrsta nepremičnin, v Polleyjevi hiši (Partizanska c. 11) danes domuje Kosovelova knjižnica Sežana.³⁸ Začetnika družine sta bila veleposestnik Simon (1780–1837), ki je v kraju opravljal službo poštnega mojstra,³⁹ in njegova žena Marija (r. Külling;⁴⁰ 1778–1828), oba rojena v kraju Podgora (Unterbergen) na avstrijskem Koroškem, materini starši so bili Slovenci.

Rodilo se jima je pet otrok, kot zadnji 5. januarja 1812 Karel-Dragotin.⁴¹ Po poklicu je bil gradbeni inženir in je vodil gradbena dela na južni železnici (mimogrede, njegova nečakinja Emilija Mahorčič je bila poročena s češkim inženirjem,

36 Kermavnar, *Litoželezna dediščina*.

37 Gre za nagrobnike: (1) Karla († 1877), (2) Oscarja († 1896), (3) Wilhelma Josepha († 1816), Marie († 1828) in Simona († 1837), (4) Luigija († 1907), (5) Alojza (Karlovo brat, c.-kr. okrajni glavar v Sežani; † 1872; na podstavku kamnoseška sig. *Kocjančič Graz*; edini od nagrobnikov s slovenskim napisom), (6) Giulia († 1903) ter (7) Mile († 1928) in Melanie († 1944) Polley. Fotografija nagrobnikov je objavljena v Skrinjar, *Sežana*, str. 227.

38 Tu so še Polleyjev stolp (Ulica Mirka Pirca 5a), gostilna Polley (Partizanska c. 7), ena najpomembnejših furmanskih gostiln v kraju; nasproti gostilna Mahorčič, ki je bila sprva prav tako v lasti Polleyjevih, gostilna Polley (Partizanska c. 129).

39 Fonda, Eugene Polley, str. 16.

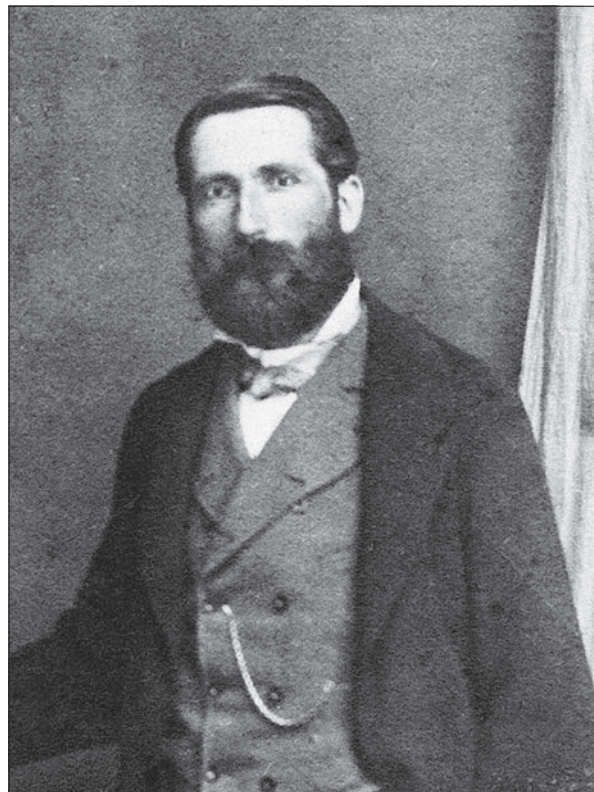
40 Eva Škapin (Družini, str. 7) navaja materin priimek kot *Kuellnig*.

41 Gl. Skrinjar, *Sežana*, str. 227–228; Kastelic, *Sežana*, str. 21; Rustja, 160 let, str. 118.

graditeljem južne železnice Janom Rybářom).⁴² Predvsem Karlu gre zasluga, da Sežana ni doživela usode bližnjih Senožeč, ki jih je železnica zaobšla, kar je pomenilo začetek konca blaginje kraja. Sežana pa je po izgradnji železniške trase oživela in postala železniška postaja za ves gornji Kras.⁴³ Podjetju Polley je bila zaupana tudi izvedba predorov proge Ljubljana–Trst med krajema Gornje Ležeče in Košana, med Gorico in Sežano ter Sežano in Nabrežino. Polleyjevo podjetje je zgradilo tudi železniške postaje v Pivki, Divači, Sežani in Nabrežini ter čuvajnice od Košan do Gornjih Ležeč in od Sežane do Nabrežine.⁴⁴ Ukvarjal se je tudi s premogovništvom, leta 1868 je kupil premoženje državnega premogovnika v Trbovljah in bil lastnik do 4/8; tam je zgradil rudniško kolonijo – naselje delavskih hiš za delavce, zaposlene pri njem (Polleyjeva kolonija). Od leta 1869 je bil upravni svetnik Lankoviške premogovne družbe na Štajerskem, svoje premogov-

Slika 3: Litoželezni nagrobni spomenik Polleyjevih na pokopališču v Sežani (foto: Simona Kermavnar).

Slika 4: Karel Polley ok. 1850 (izrez iz skupinske fotografije z ženo Ano in otrokom) (osebni arhiv Janka Kastelica).

nike je imel tudi v bližnjem Voitsbergu, od leta 1871 rudnik rjavega premoga v Velušiču blizu Kni-
na itd.⁴⁵ 20. septembra 1877 je umrl v Sežani, kjer je tudi pokopan⁴⁶ (sl. 4).

Karel je dal na sežanskem pokopališču postaviti prvi (in edini litoželezni) nagrobni spomenik družine. Gre za čisti klasicistični nagrobnik, torej na njem ni krščanske simbolike. Je v obliki nagrobne urne na podstavku (nem. *Graburne auf Sockel*) (sl. 3) višine ok. 203 cm in sestavljen iz šestih kosov. Tridelni stopničasti podstavek meri v dolžino 158 cm in širino 120 cm, višina vsake stopnice je 13 cm, pri vrhu se konkavno upognjen nadaljuje v osrednji kvadrast del z napisnim poljem (52 x 44,5 cm). Sledi tanjša plošča in na njej podstavek z ok. 70 cm visoko urno, okoli katere je ovita antikizirajoča draperija. Ta simbolizira prehod med živimi in mrtvimi, med zemeljskim in onstranskim. Okoli posode se ovija uroboros, torej kača, ki se grize v rep; simbol najdemo že pri starih Egipčanih ter predstavlja moč, ki se sama večno uničuje in obnavlja. Kot lahko vidimo iz malenkost drugače obarvane površine na osre-

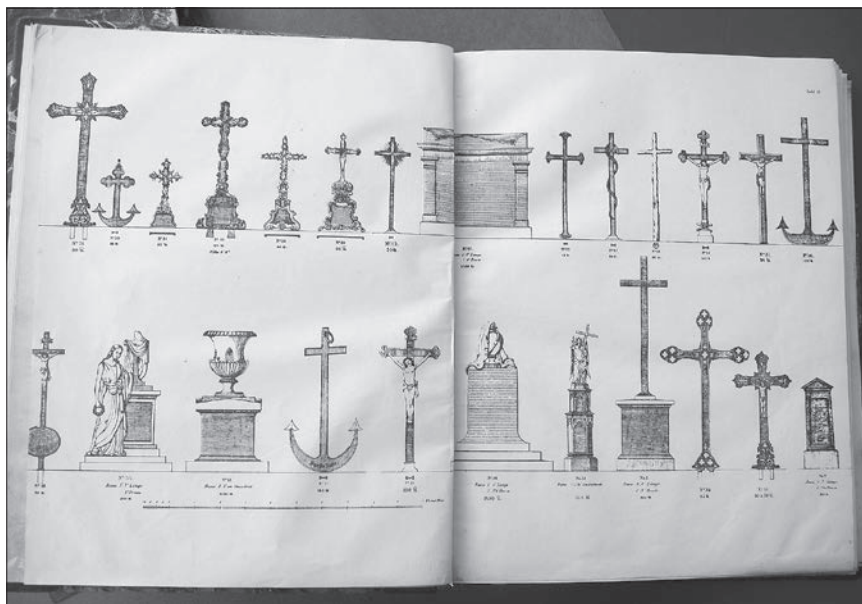
⁴² Gl. Štoka, Mahorčič, Amalija (1817–1896) (<https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/mahorcic-amalija/>, november 2024).

⁴³ Košir et al., *Železniška proga*, str. 160.

⁴⁴ Bressan, La costruzione, str. 106; gl. tudi Mohorič, *Zgodovina železnic*, str. 35.

⁴⁵ Fonda, Eugene Polley, str. 16.

⁴⁶ Napis na kamnitem nagrobniku je v nemščini, letnica smrti 1874 je napačna (pravilna 1877), na podstavku je signatura kamnoseštva *Consortio di Gorizia*.

Slika 5: Katalog Salmove livarne, ok. 1860 (Brno, Moravský zemský archiv v Brně).

dnjem frontalnem delu spomenika in po sledih šestih vijakov, je bila plošča z napisom, ki je zdaj prosto prislonjena ob spomenik, sprva pritrjena tam. Napis v nemščini z verzalkami sporoča, da je dal spomenik postaviti Karel (*Carl*) staršema in mlajšemu bratcu Wilhelmu Josefu, ki je umrl leta 1816, star še ne dve leti.⁴⁷

Zanimiva je primerjava antikizirajoče urne na Polleyjevem nagrobniku z izdelki dvorske livarne: na vrhu nagrobne plošče (na podstavku je usnjarski simbol, vedro s prekrižanima strgaloma)⁴⁸ usnjarja in cehovskega mojstra ter oskrbnika ptujske mestne župnijske cerkve, nadzornika mestne bolnišnice in višjega častnika mestne vojaške enote Franca Saleškega Schrafla († 1821), na starem pokopališču na Ptujju (sedaj Park spominov) je relief manieristične vaze (urne) z draperijo (manierizem je tudi sicer značilen za del produkcije dvorske livarne);⁴⁹ podolgovata urna na vrhu Zoisovega nagrobnika je okrašena z akantovimi listi in brez draperije. Urna na risbi nagrobnega spomenika št. 17 (T VIII) na prej omenjeni ponudbi livarne za Prešernov nagrobnik v Kranju⁵⁰ pa je

podobna rešitvi v Salmovem katalogu in na Polleyjevem spomeniku.⁵¹

Glede na letnico zadnjega umrlega, očeta Simona, je moral biti sežanski spomenik postavljen po letu 1837.⁵² Poleg kvalitetnega umetniškega liva urne z mehko draperijo s čopi – ti so domala podpis Salmove livarne; pri nas jih vidimo tudi na kipih štirih nimf na litoželeznih vodnjakih na Vrhniki, v Šmarjeških Toplicah, Črnomlju in Logatcu⁵³ – in z okoli nje ovito kačo nagrobnik kot izdelek Salmove livarne potrjujejo mere, ki se ujemajo s tistimi v katalogu. Gre za model št. 26 iz nedatiranega kataloga iz prve polovice 19. stoletja⁵⁴ in s starimi avstrijskimi oziroma dunajskimi merami, s čevlji (*Fuß*) in palci (*Zoll*),⁵⁵ teža je v funtih z ligaturo *lb* (sl. 5).

47 HIER RUHEN WILHELM JOSEF POLLEY GEBOREN ZU SESSANA AM 30. SEPTEMBER 1814 GESTORBEN AM 1. APRIL 1816. MARIA POLLEY GEBORNE KÜLLING GEBOREN ZU UNTERBERGEN AM 8. APRIL 1778 GESTORBEN ZU SESSANA AM 2. APRIL 1828. SIMON POLLEY GEBOREN ZU UNTERBERGEN AM 27. JÄNNER 1780 GESTORBEN ZU SESSANA AM 19. SEPTEMBER 1837 GEWIDMET VON CARL POLLEY.

48 Plošča ima na vrhu na vogalih namesto akroterijev dve v profilu upodobljeni maski – identično na približno sočasni nagrobni plošči Žige Zois († 1819) in njegove mame Johane († 1798), ki je bila včasih na ljubljanskem pokopališču pri cerkvi sv. Krištofa, danes pa je vzidana v notranje dvorišče Zoisove palače v Ljubljani na Bregu.

49 Kermavnar, *Litoželezna dediščina*, str. 22.

50 NUK, Rokopisni oddelek, Ms 495.

51 Matija Žargi (Železarna na Dvoru in Prešernov, str. 109, III) je v zvezi s »kroženjem« katalogov ter izvirnimi izdelki zapisal: »Vprašanje, ki si ga ob izdelkih umetniškega železnega liva vedno znova zastavljamo, je, kateri so bili uliti po skicah v prodajnih katalogih drugih srednjeevropskih železolivarn in kateri po osnutkih v tovarni zaposlenih inženirjev. Skoraj z gotovostjo lahko govorimo, da so table VIII-X vzete iz kataloga kake livarne ...«.

52 V zvezi z natančnim podajanjem letnic rojstva in smrti omenimo, da napisi na nagrobnikih iz 19. stoletja kažejo, kako so v tem stoletju različne plasti prebivalstva pojmovale merjenje osebne starosti. Pri bogatejšem, izobraženem delu prebivalstva in pri večini v mestih živčih ljudi se je v prvi polovici stoletja precej širilo natančno izražanje doživete starosti z datumoma rojstva in smrti, ki ob letu zajemata tudi mesec in dan. Ta način je vedno bolj izpodrival ohlapnejše izražanje starosti, ki je navajalo samo leto smrti in doživeta leta (Makarovič, *Slovenci in čas*, str. 174–175).

53 Kermavnar, *Vodnjak v parku*, str. 55–68.

54 List iz kataloga je objavljen v *Po stopách blanenské umělec-ké litiny* 2019, str. 160.

55 Dolžina 5'0", širina 3'9 1/2", teža 784 kg.

NAGROBNI SPOMENIK FERDINANDA KARLA MAYERJA

V obzidje pokopališča v Vipavi vpeta nagrobna kapela Mayerjevih (zraven je kapela rodbine Lavrin-Hrovatin z granitnima egipčanskima sarkofagoma) iz sredine 19. stoletja je pravokotnega tlorisa s tempeljskim čelom. V Vipavsko dolino se je družina preselila konec 18. stoletja iz Bavarske, ko je dr. Jožef Mayer kot kirurg spremljal Napoleonovo vojsko, leta 1822 je od grofa Coroninija kupil tudi dvorec Lože pri Vipavi.⁵⁶ Sredi kapele stoji na kockasti bazi s porezanimi vogali monumentalen neogotski litoželezen nagrobni spomenik Ferdinanda Karla Mayerja († 1857) v obliki osemkotnega slopa višine 156 cm. Celoten spomenik je visok dva metra in pol (tehta 270 kg). Slop zgoraj zaključuje friz v obliki lokov z gotskimi fialami, polja pod njimi pa krasi osem krilatih angelskih glav. Za čipkasto strukturo fial se slop piramidasto zoži, na nizkem podstavku na njem pa stoji kip mladega Jezusa (v. 67 cm),⁵⁷ oblečenega v prepasano tuniko. Deček razpira roki, njegov obraz odlikuje helenistična lepota. Jezusov kip je v nasprotju s preostalim delom nagrobnika, ki je črn, belkaste barve, verjetno prvotno posrebren. Za figuro stoji križ (v. 93 cm), na križišču krakov so kot pars pro toto za *arma Christi*, torej orodja Kristusovega trpljenja, upodobljeni trije žebli, obdani s trnovo krono. Na sprednjih treh stranicah slopa teče ulit napis. Levo so verzi žalostinke *Ruhe sanft, des / Lebens Kummer / Drückt nicht mehr / dein edles Herz / Dich umfängt des / Grabes Schlummer / Uns allein uns / bleibt der / Schmerz*. Najdemo jih že v kronološkem popisu nagrobnih napisov dunajskih pokopališč iz leta 1833 E. M. Hampeisa.⁵⁸ V sredini so podatki o pokojniku: *Hier ruhen / die irdischen / Ueberreste des / Ferdinand / Mayer / geb. am 24.⁵⁹ Octbr. / 1816 / gest. am 25. Febr. 1857 / gewidmet von / der tief betrübten / Mutter betrauert / von seinen / Geschwistern*. Desno so verzi, ki so še danes običajni na nagrobnikih in pri osmrtnicah: *Still und einfach / war dein Leben, / Treu und thätig / deine Hand; / Mustest doch hin / über schweben. / In das bess're / Vaterland* (sl. 6, 7).

Risbo enakega nagrobnega spomenika pod št. 51 najdemo že v Salmovem katalogu iz sredine 19. stoletja, rahlo odstopa le detajl Jezuso-

ve glave, ki je nekoliko sklonjena in ne povsem frontalna. Podstavek in slop sta identična tudi pri nagrobniku na risbi št. 50, kjer je namesto kipa mladega Jezusa na vrhu križ s Križanim, višina celote pa je enaka. Tako oblikovno kot tudi po merah se spomenik povsem ujema z risbo iz nekoliko mlajšega Salmovega kataloga, aktualnega po letu 1872,⁶⁰ in sicer pod isto številko kot v starejšem katalogu. To verjetno pomeni, da je bil spomenik postavljen nekoliko kasneje in ne v letu Ferdinandove smrti 1857.⁶¹ Kip mladega Jezusa s križem (*Jesukind mit*

Slika 6: Nagrobni spomenik Ferdinanda Mayerja na pokopališču v Vipavi (foto: Simona Kermavnar).

⁵⁶ Seražin, Lože pri Vipavi, str. 81; Sapač, *Grajske stavbe*, str. 19.

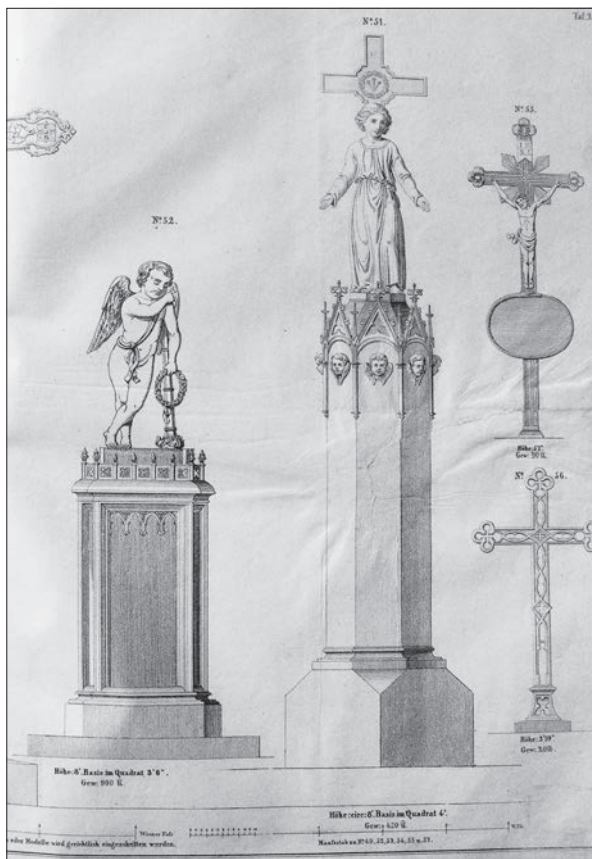
⁵⁷ Lazarini et al., Vipava, str. 564: plastika interpretirana kot »molivec«.

⁵⁸ Hampeis, Epig. 224, str. 187.

⁵⁹ Na kamniti plošči v grobnici je kot dan rojstva naveden 26. oktober 1816, datum smrti je enak.

⁶⁰ Katalog Fürst Salm'sches Eisenwerk Blansko – Niederlagen: Wien (Marxergasse Nr. 28) – Brünn (Grosser Platz 21).

⁶¹ Običajno sicer velja, da od smrti do postavitve nagrobnika le redko mine več kot leto ali dve (Tarlow, *Bereavement and commemoration*, str. 13–14), ni pa to pravilo. Omenimo litoželezno ploščo na opuščnem delu pokopališča na Polzeli (nekdanj vzidana v zunanjščino tamkajšnje cerkve), kjer sta jo dali po smrti Jakoba Persche leta 1817 postaviti njegova žena in hči, in sicer šele 19 let po njegovi smrti, kot sporoča napis: *HIER RUHET / IAKOB PERSCHE / PAECHTER ZU NEUZILL. / GESTORBEN DEN 10. JUNI 1817. / IM 47. LEBENSJAHRE. / SEINE INNIG BETRÜBTE GATTIN / IOSEPHA PERSCHE / INHABERIN DER HERRSCHAFT / SCHÖNEGG, / UND DESSEN VON ZÄRTLICHEN / SCHMERZE ERFÜLLTE TOCHTER*

Slika 7: Slopni nagrobni spomenik št. 51 z mladim Jezusom v ilustriranem katalogu Fürst Salm'sches Eisenwerk Blansko – Niederlage Wien (Landstrasse, Marxergasse Nr. 15) (Blansko, Muzeum Blanenska).

Kreuz) s frontalno držo glave in enakih mer je bil aktualen še v prvih desetletjih 20. stoletja, ko je bila Salmova livarna že last praške delniške družbe *Akciová společnost strojírny dříve Breitfeld, Daněk*; vidimo ga v katalogu iz let 1910–1912 kot nagrobnik št. 104, a spodnji, slopasti del je drugačen.

NAGROBNI SPOMENIK DRUŽINE ČEBIN

V severovzhodnem vogalu obzidanega pokopališča v Stožicah v Ljubljani stoji monumentalen litoželezen nagrobni spomenik družine Čebin⁶² (sl. 8). V višino meri tri metre in pol. Ima obliko 170-centimetrskega osemkotnega slopa na stopničasti bazi, zgoraj slop obdaja cinast friz,

/ AMALIA / WIDMEN DIESES DENKMAHL / IHRER UNVERGÄNGLICHEN LIEBE. / RUHE SEINER ASCHE / UND EWIGER FRIEDE SEINER / WERKLÄRTEN SEELE 1836 (gl. Podpečan, *Nagrobnik*, str. 47).

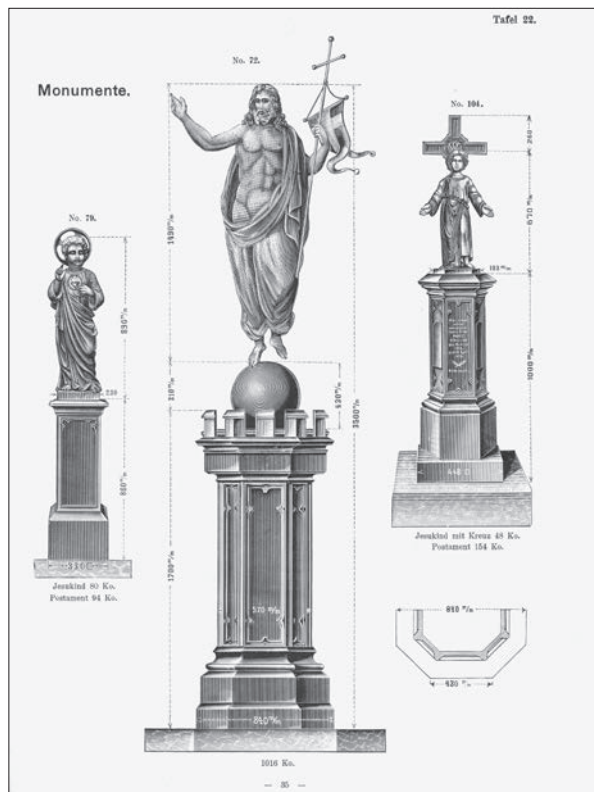
62 Kermavnar, Monumentalen litoželezen nagrobni spomenik Salmove livarne na pokopališču Stožice v Ljubljani (<https://www.mojaojcina.si/ljubljana/novice/monumentalen-litozelezni-nagrobnik-salmove-livarne-na-pokopaliscu-stozice-v-ljubljani.html>, september 2024).

stranice so okrašene z okvirji neogotske oblike. Nanj je nameščena litoželezna krogla, na njej pa stoji kip blagoslovljajočega Vstalega Kristusa (v. 149 cm) s križem v levici. Frontalni pogled na Kristusa, ki se le z dvema prstoma desne noge dotika zemeljske krogle, daje vtis, da lebdi, in šele pogled od strani pokaže, da je na podlago čvrsto fiksiran z utorom.

Če slop sledi neogotskim zgledom, bi za kip Kristusa vzor lahko našli v italijanski visoki renesansi. Njegovo telo je pravilnih proporcev, proti nebu uprt lepi obraz obdajajo kodri, ki mu padajo na ramena in hrbet. Risbo takšnega nagrobnika lahko najdemo v Salmovem katalogu pod št. 72 (zastavice na križu v Stožicah ni več, ker je odpadla). Kot je v katalogih običajno, je risba opremljena z merami, v konkretnem primeru že v decimalnem merskem sistemu. Navedena je tudi teža, in sicer nagrobnik tehta natančno tono. Model istega monumentalnega spomenika je v svoji ponudbi obdržala tudi imenovana praška naslednica *Akciová společnost strojírny*; v njenem katalogu vidimo model spomenika na tabeli 22 (rubrika »spomeniki« – *Monumente*) pod isto številko, torej 72 (sl. 9). Tudi mere so ostale enake, le teža je malenkost večja (1016 kg). Sicer opazimo majhne razlike med obema risbama in kipom Vstalega, zlasti pri draperiji in drži Kristusove glave, vendar je treba taka odstopanja v katalogih, v

Slika 8: Nagrobni spomenik družine Čebin na pokopališču Stožice (foto: Simona Kermavnar).

Slika 9: Risba nagrobnega spomenika št. 72 (tabela 22) v katalogu Akciová společnost strojírný dříve Breitfeld, Daněk i spol (Blansko, Muzeum Blanenska).

katerih predmeti niso predstavljeni s fotografijami, vzeti v zakup. Motivi vstajenja in vnebovzetja z osnovno idejo o odrešenju so bili tudi sicer priljubljeni okoli leta 1900.⁶³ Identičen odlitek Vstalega Kristusa na zemeljski obli lahko vidimo na nagrobnem spomeniku (podstavek je drugačen) v kraju Bořitov na Moravskem.⁶⁴

NAGROBNI SPOMENIK KAUČIČEVIH (KAVČIČ)

Kaučičevi so bili v 19. stoletju ena najvplivnejših družin v Razdrtem. Ob pokopališkem zidu je več kamnitih nagrobnikov pripadnikov obeh vej družine,⁶⁵ eden pa je sestavljen iz kamnitega podstavka in litoželeznega klečečega angela na njem. Nesmrtnost simbolizirajoči angeli so bili med najpogostejšimi motivi nagrobne plastike;

⁶³ Žitko, *Nagrobna plastika*, str. 40.

⁶⁴ Fotografija objavljena v katalogu *Po stopách blanenské umělecké litiny* 2019, str. 163.

⁶⁵ Tam, kjer so po domače rekli pri Kauševih, je bil hotel, pri Vladimířevih (po domače) pa je bila pošta. Ignacij Kavčič († 1848, Trst) je bil tudi kaplan pri sv. Antonu v Trstu, Ivanu Kavčiču je cesar Franc I. v času francoske okupacije podelil zlato svetinjo za zasluge, Hinko Kavčič († 1893) je bil politik, dr. Josip Kavčič († 1903) narodni buditelj, Janez Kavčič pa je bil župan v Razdrtem in prijatelj Miroslava Vilharja (gl. *Postojnsko okrajno*, str. 133; *Razdrto*, str. 16–17).

v 70. in 80. letih 19. stoletja so bili netelesni prenašalci božanskega sporočila, konec stoletja pa prava moda, kot izdelke množične produkcije so jih postavljali zlasti na otroške grobove.⁶⁶ Angel v Razdrtem je visok 43 cm. Kleči na levem kolenu na prav tako litoželeznem kvadrastem podstavku, na kamnit podstavek je pričvrščen z zatičema ob strani. Oblečen je v dolgo tuniko, roke sklepa v molitvi, razprti krili sta veliki. V celoti je bil pozlačen, a pozlata se je ohranila v glavnem le v gubah draperije⁶⁷ (sl. 10). V katalogu iz leta 1904, v katerem so izdelki predstavljeni z risbami, je tak nagrobnik vključen pod rubriko *Nagrobni spomeniki in svetila* (nem. *Grabmonumente und Flambeau*) na listu 20 pod številko 80⁶⁸ (sl. 11).

Gre pravzaprav le za zgornji del – po katalogu – v celoti litoželeznega nagrobnika. Katalog je, kot rečeno, z začetka 20. stoletja, medtem ko so na kamnitem podstavku vklesani, kolikor je mogoče razbrati iz težko berljivega napisa, umrli že v 19.

Slika 10: Nagrobnik Kaučičevih na pokopališču v Razdrtem (foto: Simona Kermavnar).

⁶⁶ Žitko, *Nagrobna plastika*, str. 42.

⁶⁷ Kermavnar, *Litoželezna dediščina*, str. 124–125.

⁶⁸ Za tu objavljeno gradivo iz katalogov se najlepše zahvaljujem kustosu Milanu Koudelki (Muzeum Blanenska, Blansko).

Slika 11: Tabela 20 z nagrobnim spomenikom s klečečim angelom v katalogu Eisenwerke Blansko, 1904 (Blansko, Muzeum Blanenska).

stoletju (Marija † 25. 8. 1869, Ivan Kaučič † 16. 2. 1887), tako da je bil angelček zelo verjetno prenesen z otroškega nagrobnika.

SKLEP

Vsi tukaj predstavljeni izdelki Salmove livarne in njenega nasledstva v Blanskem na Moravskem so vrhunski primerki umetniškega liva. To pa pomeni, da imamo opravka tudi z naročniki, ki so bili razgledani in seznanjeni z najboljšim, kar je ponujala tedanja tovrstna srednjeevropska produkcija. So razmeroma dobro ohranjeni, večjo poškodbo imata le korpus (na Kristusovi nogi spodaj) na Vojskem in Čebinov nagrobnik na podstavku.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Moravský zemský archiv v Brně

H 998, katalog Salmove livarne, Eigentum der Fürstlich Salmlich Blansker Eisenfabrik Niederlage in Wien

Muzeum Blanenska, Blansko

Katalog Fürst Salm'sches Eisenwerk Blansko – Niederlage Wien (Landstrasse, Marxergasse Nr. 15)

Katalog Akciová společnost strojírny dříve Breitfeld, Daněk i spol

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana
Rokopisni oddelek, Ms 495

Osebni arhiv Janka Kastelica (Sežana)

LITERATURA

Arko, Mihael: *Zgodovina Idrije*. Gorica: Katoliška knjigarna v Gorici, 1931.

Aurenhammer, Hans: *Anton Dominik Fernkorn*. Wien: Anton Schroll & Co., 1959.

Bressan, Marina: *La costruzione. La Ferrovia del Carso Lubiana–Trieste. Dalle Alpe all'Adriatico in ferrovia con la Meridionale (1857) e con la Transalpina (1906)* (katalog razstave). Marino del Friuli: Edizioni della Laguna 2007, str. 87–112.

Cevc, Emilijan: *Slovenska umetnost*. Ljubljana: Prešernova družba, 1966 (Redna knjiga Prešernove družbe za leto 1967).

Čeladín, Jindřich: *Po stopách blanenské umělecké litiny. Po stopách blanenské umělecké litiny* (katalog razstave). Blansko: Muzeum Blanenska, 2019, str. 52–101.

Čopič, Špelca in Prelovšek, Damjan: *Nagrobnik. Enciklopedija Slovenije*, 7. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993, str. 276–277.

Čopič, Špelca: *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana: Moderna galerija Ljubljana, 2000.

Farič, Boris in Štefanič, Tatjana in Zadravec, Dejan: »Počivajte v miru!«. *Nagrobniki s starega ptujskega mestnega pokopališča* (ur. Tatjana Štefanič, Dejan Zadravec). Ptuj: Mestna občina Ptuj, Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož, Zgodovinski arhiv na Ptuj, 2018.

Fonda, Robert: Eugene Polley in sežanska rodbina Polley. *Kraški obzornik*, december 2012, str. 14–18.

Globočnik, Damir: *Spomeniki*. Ljubljana: Revija SRP, 2022.

Grolich, Vratislav: *Blanenská umělecká litina* (katalog). Muzejní a vlastivědná společnost v Brně. Okresní muzeum Blansko, 1991.

Gröller, Harald D.: *St. Radegund und Ungarn. Erlebnisführer. Schöckl-St. Radegund*. Graz, 2017, str. 94–95.

Gspan, Alfonz: *Prešernov grob v Kranju. Slavistična revija* 2, 1949, št. 1–2, str. 30–50.

Hampeis, E. M.: *Epig. 224. Chronologische Epigraphik der Friedhöfe Wiens, Erster Band*. Wien: In Commission bei C. Gerold, 1833, str. 187.

Ilse-Neumann, Ursula: *Karl Friedrich Schinkel and Berli Cast Iron, 1810–1841. Cast iron from the Central Europe, 1800–1850* (katalog razstave). New York, Wien, 1994, str. 55–73.

- Industrial Revolution. *The New Encyclopædia Britannica*, 6. *Micropædia*. Chicago, London, 2010, str. 304 sl.
- Kastelic, Janko: *Sežana: ljudje in kraj skozi čas*, Sežana: samozaložba, 2013.
- Kermavnar, Simona: Idrijski vodnjak z rudarjem. *Kronika* 66, 2019, št. 2, str. 245–252.
- Kermavnar, Simona: *Litoželezna dediščina v zahodni, osrednji in južni Sloveniji*. Logatec: EN – DVA – TRI, 2021.
- Kermavnar, Simona: Litoželezna oprema pokopališč v Cerknici, na Rakeku in Uncu ter v Grahovem. *Notranjski listi*, IV (ur. Janez Nared, Maruša Opeka). Cerknica: Občina Cerknica, 2025 (v tisku).
- Kermavnar, Simona: Litoželezni molosi pred Tivolskim dvorcem v Ljubljani v evropskem kontekstu. *Kronika* 67, 2019, št. 1, str. 105–120.
- Kermavnar, Simona: Litoželezni nagrobni spomenik članov rodbine Polley na pokopališču v Sežani. *Kraški obzornik*, julij 2019, str. 12–13.
- Kermavnar, Simona: Litoželezni nagrobni spomenik Ferdinanda Mayerja v Vipavi. *Latnik*, 29. 3. 2019, str. 29.
- Kermavnar, Simona: Pomembna umetnostna dediščina na pokopališču na Vojskem. *Idrijske novice*, št. 472, 4. oktober 2019, str. 10.
- Kermavnar, Simona: Vodnjak v parku Term Šmarješke Toplice. *Kronika* 72, 2024, št. 1, str. 55–68.
- Košir, Marko in Bogič, Mladen in Rustja, Karel: *Železniška proga Zidani Most-Sežana (Trst) (Koper)*. Maribor: PRO-ANDY, 2016 (Zbirka Svetovid).
- Koudelka, Milan: Stručne dějiny blanenských železáren. *Po stopách blanenské umělecké litiny* (katalog razstave). Blansko: Muzeum Blanenska, 2019, str. 6–19.
- Langer, Heiderose: Faszination Eisen oder Wie man das Material zum Sprechen bringt. *Schmuck und andere Kostbarkeiten aus Eisenkunstguss. Eisenkunstguss aus der Hanns Schell Collection* (katalog razstave). Graz: Hanns Schell Collection Graz, 2003, str. 6–12.
- Lazarini, Franci in Martelanc, Tanja in Potočnik, Tina in Seražin, Helena: *Vipava. Upravna enota Ajdovščina. Občini Ajdovščina in Vipava*, 2. zvezek (ur. Helena Seražin). Ljubljana: Založba ZRC, 2012, str. 564 (Umetnostna topografija Slovenije).
- Makarovič, Gorazd: *Slovenci in čas. Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Krtina, 1995 (Krt, 94).
- Mohorič, Ivan: *Zgodovina železnice na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1968.
- Odlazek, Katarina in Kavčič, Mateja: Dediščina mestnega pokopališča Škofja Loka. *Loški razgledi* 70, 2024, str. 89–108.
- Piškur, Milena: *Ljubljanske Žale. Vodnik po pokopališču*. Ljubljana: Družina, 2004.
- Po stopách blanenské umělecké litiny* 2019: *Po stopách blanenské umělecké litiny* (katalog razstave). Blansko: Muzeum Blanenska, 2019.
- Podpečan, Blaž: *Nagrobnik, podoba živih*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, 2006 (Archaeologia historica Slovenica, 5).
- Postojnsko okrajno glavarstvo. Zemljepisni in zgodovinski oris*. Vrhnika: Galerija 2, 2003 (ponatis knjige iz Postojna: R. Šeber 1889).
- Razdrto. Vas na Prevalah* (mentorica in avtorica besedila Gabriela Brovč). Postojna: Turistični krožek osnovne šole Miroslava Vilharja Postojna, 1993.
- Rustja, Karel: *160 let južne železnice na Pivki*. Pivka: Društvo za krajevno zgodovino in kulturo Lipa Pivka, 2018.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. I: Zgornja Vipavska dolina*. Ljubljana 2008, str. 18–33.
- Sapač, Igor: Pokopališča in mavzoleji. V: Sapač, Igor in Lazarini, Franci: *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: MAO, FA 2015, str. 315–327.
- Sapač, Igor: Sežana, Sežana, Škofja Loka: Pokopališče. V: Sapač, Igor in Lazarini, Franci: *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: MAO, FA 2015, 605–606, 630.
- Schmidt, Eva: *Der preussische Eisenkunstguss. Technik – Geschichte – Werke – Künstler*. Berlin: Mann Verlag, 1981.
- Schreiter, Charlotte: Lauchhammer und Berlin. Antikenskopen aus Eisen und Bronze. *Berliner Eisen. Die Königliche Eisengießerei Berlin. Zur Geschichte eines preußischen Unternehmens* (ur. Charlotte Schreiter, Albrecht Pyritz). Hannover: Wehrhahn, 2007, str. 109–125 (Berliner Klassik, 9).
- Seražin, Helena: Lože pri Vipavi – grad ali vila? *Goriški letnik* 20–21, 1993/1994, str. 71–103.
- Skrinjar, Pavel: *Sežana: sonce nad prestolnico Krasa*. Logatec: Ad Pirum, 2006.
- Škapin, Eva: *Družini Scaramangá in Economo v Sežani* (diplomska naloga). Koper, 2018.
- Štukl, France: Pokopališče v Škofji Loki. *Loški razgledi* 24, 1977, str. 71–81.
- Štular, Hanka: Nekaj primerov obrtnega in zgodnje-industrijskega oblikovanja v predmarčni dobi na Slovenskem. *Slovenci v predmarčni dobi in revoluciji 1848* (katalog razstave). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1978, str. 73–77.
- Tarlow, Sarah: *Bereavement and commemoration: an archaeology of mortality*. Oxford: Blackwell Publishers, 1999.
- Telesko, Werner: *Kulturraum Österreich. Die Identität der Regionen in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2008.
- Vidmar, Polona: Sestop Habsburžanov in avstro-ogrskih junakov s piedestala. Prispevek k slovenizaciji

javnega prostora Maribora in sosednjih mest leta 1919. *Annales* 30, 2020, št. 4, str. 679–700.

Žargi, Matija: Železarna na Dvoru in Prešernov nagrobnik v Kranju. *Kronika* 38, 1990, št. 3, str. 108–113.

Žargi, Matija: Železarna na Dvoru pri Žužemberku in začetki industrijskega oblikovanja na Slovenskem. *Sinteza*, 53/54, 1981, str. 39–44.

Žitko, Sonja: Delo dunajskih kiparjev Fernkorna in Tilgnerja za Ljubljano. *Acta historiae artis Slovenica* 2, 1997, str. 135–146.

Žitko, Sonja: *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1989.

Žitko, Sonja: Nagrobna plastika slovenskih akademskih kiparjev okrog leta 1900. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 33, 1997, str. 36–68.

Žitko, Sonja: *Po sledih časa. Spomeniki v Sloveniji 1800–1914*. Ljubljana: Debora, 1996.

Žitko-Durjava, Sonja: Nagrobnik. *Enciklopedija Slovenije*, 7. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993, str. 275–276.

Žmavc, Ksenija: Tehniška besedila od 19. stoletja do ustanovitve Univerze v Ljubljani. *Zgodovina strojništva in tehniške kulture na Slovenskem* (ur. Mitjan Kalin). Ljubljana: Fakulteta za strojništvo, 2010, str. 61–72.

SPLETNE STRANI

Erlebnisregion Graz. St. Radegunder Quellenwege, Graz 2023:
https://www.radegund.info/files/gemeinde/Sehenswertes/Quellenwege_2023_final_Einzelseiten.pdf

Moja občina:

Simona Kermavnar: Monumentalen litoželezen nagrobni spomenik Salmove livarne na pokopališču Stožice v Ljubljani
<https://www.mojaobcina.si/ljubljana/novice/monumentalen-litozelezni-nagrobnik-salmove-livarne-na-pokopaliscu-stozice-v-ljubljani.html>

Obrazi slovenskih pokrajin:

Peter Štoka: Mahorčič, Amalija (1817–1896)
<https://www.obrazislovenskipokrajin.si/oseba/mahorcic-amalija/>

RTV SLO:

Simona Kermavnar: Poštna postaja v Šentožboltu in kaj nam pove plošča poštnega upravitelja Jožefa Pavliča
<https://www.rtvsllo.si/kultura/dediscina/postna-postaja-v-sentozboltu-in-kaj-nam-pove-nagrobna-plosca-postnega-upravitelja-jozefa-pavlica/679144>

SUMMARY

Tombstones and Central Cemetery Crucifixes in Slovenia from the Salm Iron Foundry

After the mid-eighteenth century, architectural tombstones (e.g., obelisks, pyramids, and pillars) became the predominant type of tombstones, and Classicism re-introduced the ancient motifs. The second half of the nineteenth century saw the establishment of historicism, which governed funerary art until the rest of the century and beyond by adopting and combining architectural elements of various historical styles; the period concerned first witnessed a flourishing of neo-Gothic tombstones, followed by neo-Renaissance tombstones in the 1890s. In terms of design, they share certain similarities with public monuments. In the first half of the nineteenth century, cast iron tombstones, plaques, and crosses also became a common feature in cemeteries across the Slovenian provinces. The most noteworthy products were designed by the local Auersperg Iron Foundry at Dvor (Germ. *Hof in Krain*) near Žužemberk, especially crosses characterized by lacy texture, which, despite the weight of the material, gave them an air of lightness (several examples have been preserved especially in Lower Carniola, where the foundry operated).

This article, however, focuses on products imported from the Salm Iron Foundry in Blansko, Moravia, specifically, on the castings of the Corpus of the Crucified Christ designed by the Austrian historicist sculptor of neo-Baroque style, Anton Dominik von Fernkorn. The artist donated his Crucified Christ to Sankt Radegund near Graz in Austrian Styria (serving as a wayside cross, the so-called *Fernkorn-Kreuz*), where he often visited with his family to recover from a stroke. In the Slovenian capital, Fernkorn is best known for his bronze bust of Field Marshal Josef Radetzky (housed in the Ljubljana City Museum) and in connection with four cast iron dogs in front of Tivoli Mansion that urban legend erroneously ascribes to him, given that they are copies of the ancient Molossi. Fernkorn's Crucified Christ exemplifies a corpus in the round of Hellenistic beauty, with an interesting detail on the crown of thorns: the branches tied together above the forehead with a short string. One cast is kept by the museum in Blansko (Museum Blanenska), and three have so far been identified in Slovenia, specifically, in the cemeteries of Vojsko near Idrija, Pivka (formerly Sv. Peter na Krasu or *San Pietro del Carso* in Italian), and Škofja Loka.

The tombstones are dated to the nineteenth and early twentieth century: the Polley family's tombstone in the Sežana cemetery (t. p. q. 1837), Ferdinand Mayer's tombstone in the Vipava cemetery (t. p. q. 1857), the Kaučič (Kavčič) family's tombstone in the cemetery of Razdrto, and the tombstone of the Čebin family in the cemetery at Stožice in Ljubljana, both around 1900. After his father's

death in 1837, the tombstone in Sežana was erected for the parents and little brother of Karel-Dragotin Polley († 1877), a civil engineer in charge of the construction of the Southern Railway. The memorial is a pure example of a Classicist tombstone (i.e., not including Christian symbols) in the form of a funerary urn, with a uroboros and drapery at the base (Germ. *Graburne auf Sockel*). The tombstone of Ferdinand Mayer († 1857) in Vipava has the shape of a pier; it features a wreath of winged angel heads and the statue of young Christ (Germ. *Jesukind mit Kreuz*), as well as an inscription on the front three sides of the pier, partially composed of lines from an elegy (*Ruhe sanft, des / Lebens Kummer...*), which can already be found in the chronological survey of tombstone inscriptions in Vienna's cemeteries, compiled by E. M. Hampeis in 1833. The tombstone of the Čebin family in Ljubljana is a

combination of a neo-Gothic base and a neo-Renaissance statue of the Resurrected Christ. An identical monumental cast of the Resurrected Christ standing on a globe graces a tombstone in the settlement of Bořitov in Moravia. The motifs of Resurrection and Ascension with the basic idea of salvation were popular about 1900. The fragmentarily preserved tombstone in Razdrto is in fact merely the upper section (according to the catalogue *Akciová společnost strojírný*) of a tombstone made entirely of cast iron, suggesting that the angel was most probably moved from a child's tombstone. All the presented products of the Salm Iron Foundry and its successors in Blansko are outstanding examples of art casting. This also signifies that individuals who commissioned them were learned men, familiar with the best that the central European production of this kind had to offer in their day.

